

A KORMÁNYZAT SAJTÓPOLITIKÁJA ÉS A MAGYAR HÍRLAPOK A XVIII. SZÁZAD FORDULÓJÁN.

Ha a kormányzati tényezők sajtópolitikai felfogását a magyar hírlapírás első századának utolsó évtizedeiben vizsgáljuk, néhány hírlaptörténeti tényt állandóan szem előtt kell tartanunk. Így azt, hogy a XVIII. század hírlapírása nagyrészt referáló jellegű, sőt nálunk még a XIX. század első évtizedeiben is ez a helyzet. A hírlapíró feladata ebben a korban a krónikásé, hozzátoldás és egyéni véleménynyilvánítás nélkül közli az eseményeket. Hogy a XVIII. század első nagyobb részében mindenütt, a Rajnától keletre pedig az egész évszázadon át ez volt az általános felfogás a helyes újságírásról, azt EMIL LÖBL, az újságírás elméletének egyik kitűnő kidolgozója fejtegeti meggyőzően és illusztrálja szép példákkal.¹ Ezzel a programmal indítja COTTA az *Allgemeine Zeitung*ot és céltudatosan távoltart minden szubjektív hangot a korában igen nagy tekintélynek örvendő lapjától, mert ez a kötelező, ez az előkelő hang. Ugyanilyen szellemben ír 1795-ben KONRAD BARTSCH, a *Wiener Zeitung* szerkesztője, egyik felettes hatóságához intézett iratában: „...az újság feladata, hogy tényekkel beszéljen és az azokból folyó gondolatokat az olvasóra kell bízni, különösen pedig a *Wiener Zeitung*nak, melynek mint szabadalmazott ügynevezett udvari újságnak mindenkor meg kell őriznie a komoly, emelkedett hangnemet“...²

Ugyanezt tapasztalhatjuk a magyar újságírás terén is. Ha GÖRÖG DEMETER és KERÉKES SÁMUEL szerkesztésében Bécsben megjelent *Hadi és Más Nevezetes Történetek* és az ugyancsak bécsi, SZACSVAY SÁNDOR szerkesztette *Magyar Kurir* párhuzamos évfolya-

¹ LÖBL EMIL: Kultur und Presse. Leipzig. 1903. 50—52. l.

² Zur Geschichte der kaiserlichen Wiener Zeitung. Wien, 1903. ... „weil eine Zeitung doch eigentlich nur bestimmt ist, durch Tatsachen zu sprechen, und die daraus sich ergebenden Betrachtungen dem Leser überlassen muss, die Wien[er] Zeit[ung] insbesondere aber, als eine autorisierte, und sogenannte Hofzeitung, immer einen ernsten, hohen Ton beibehalten soll...“ 94. l.

mait összevetjük, az utóbbiban lényegesen több állásfoglalásra és egyéni véleménynyilvánításra lelünk, mint GÖRÖG és KERESKES lapjában. Hogy a két hírlap közül azonban a kortársak a komolyabb újságnak a *Hadi és Más Nevezetes Történeteket* tekintették, kiderül a lapok cenzorának, SZEKERES ATANÁZNAK egyik felterjesztéséből, mely szerint ennek a lapnak 800 majdnem kizárólag rendi, míg a Magyar Kurirnak 1200 mindenféle rendű és rangú előfizetője volt.³

Természetes, hogy ez a hírközlő újságírás ismeretterjesztő közleményeivel magában is nagyjelentőségű, a hírek kiválasztása és összeállításra nem egy esetben a szélesebb társadalmi rétegek gondolkodásának kialakításában nem jelentéktelen tényező; nyitott ablaknak nevezi SZEKFI GYULA RÁTH MÁTYÁS pozsonyi *Magyar Hírmondóját*, „melyen keresztül Nyugatnak változatos és már haladottabb életét szemlélhette a magyar... már a pusztaság tények közlése is kellett, hogy az itthoni mozdulatlan barokk-rendű világban nyugtalanítólag hasson“.⁴

Milyen volt a hatóságok állásfoglalása ezzel a referáló hírlapírással szemben? A XVIII. század utolsó évtizedéig meglehetősen közömbös. Az újságok, mint minden nyomtatvány, cenzúrának volt alávetve, kiadásuk II. JÓZSEF koráig kiváltságlevélhez volt kötve, az előfizetők száma pedig csekély volt. Így például a *Pressburger Zeitung* 1779-ben 50 előfizetőt számlált.⁵ Különösebb gondot és figyelmet a nyomtatványoknak ez a fajta a század utolsó évtizedéig nem vont magára. II. JÓZSEF cenzúrarendelete emlékezik meg először külön a hírlapok cenzúrájáról a következő rövid megjegyzéssel: „Ami a hirdetéseket, újságokat, imádságokat stb. illeti, ezek az egyes országos hatóságok mellett fennálló, cenzúrai ügyekben referáló tanács által csak rövid úton vizsgálандók meg.“⁶ Tartalmilag a cenzúrarendelet egyéb pontjai vonatkoznak az újságokra is. Az instrukció pedig mint számtalan méltatásából ismeretes, a maga korában nagyon szabad szellemű volt.⁷ Csupán az erkölcsetlen, istentelen, lázító és a katolikus vallás alaptanait támadó műve-

³ Orsz. Levéltár, Privatbibl. fasc. 30. 6. lev.

⁴ HÓMAN—SZEKFI: Magyar történet. 2. kiad. Bp., 1936. 5. köt. 20. l.

⁵ FERENCZY JÓZSEF: A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. Budapest, 1887. 15. l.

⁶ BALLAGI GÉZA: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Budapest, 1888. 108. l.

⁷ WALDAPFEL JÓZSEF: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. Budapest, 1935., bőven méltatja a rendelet jelentőségét. 29—32. l.

ket volt szabad eltiltani, — meg kellett engedni azonban a jogos és tisztességes hangú kritikát.

Ezzel tulajdonképen már reá is tértünk a második szem előtt tartandó hírlaptörténeti adottságnak, az előzetes cenzúrának tárgyalására. Hírlaptörténeti irodalmunk egy része úgy fogja fel a cenzúrát, mint újságjaink fejlődésének, híryanaguk kiépítésének legfőbb akadályát. FERENCZY JÓZSEF például méltatlankodva említi fel, hogy a bécsi *Magyar Hírmondó* szerkesztőjét komolyan megintették, mert hadtestek áthelyezéséről hírt adott, „hogy olvasói tudhassák, hol-merre vannak hozzátartozóik”.⁸ Azt hiszem, mindenki egyetért abban, hogy ilyen természetű híradásokért a legteljesebb sajtószabadság idején is valamilyen formában felelnie kell az újságírónak. A híryanag különböző szempontok szerint történő korlátozása minden korban előfordul. Ugyancsak téves az a beállítást is, mintha olvasót és újságírót, a rendeket és az egész nemzetet az a kívánság hatotta volna át, hogy a cenzúrát eltöröljék. Az előzetes cenzúrát e korban mindenki természetesnek találta és eltörlésére igen-igen kevesen gondoltak. A kilencvenes években sokat emlegetett sajtószabadság a kor terminológiájában alkotmányosan rendezett cenzúrát jelentett,⁹ és az országgyűlés is a cenzúra törvényes szabályozását vette fel megoldandó feladatai sorába.¹⁰ A cenzúra a szellemi élet irányításának tekintélyes eszköze és a kormányzat ezen keresztül igyekezett a hírlapokat saját elgondolásainak megfelelően formálni. A cenzúrai utasítások meghatározóinak és végrehajtóinak elgondolásait tükrözi szükségszerűen a kor szellemi élete és így az újságírás is. II. JÓZSEF korában a szabadabb szellemben kezelt cenzúra, a kizárólagos privilégiumok megszüntetése és a könnyen kiadott lapengedélyek mellett megelégnékül a magyar és magyarországi újságok hangja. Különösen SZACSVAY SÁNDOR, előbb a pozsonyi *Magyar Hírmondó*, majd a *Magyar Kurir* szerkesztője az, aki híradásaiban feladja a hagyományos, száraz

⁸ I. m. 47. l.

⁹ SASHEGYI OSZKÁR: A német felvilágosodás és a magyar cenzúra. Budapest, 1938. 23. l.

¹⁰ MÁLYUSZ ELEMÉR: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Budapest, 1926. 1792. nov. 19-i levelében a nádor a következőket írja bátyjának, Ferenc királynak: „Wir werden heute die Ausarbeitung über Pressfreiheit und Büchercensur aufnehmen, wo sehr viel disputirt werden wird. Da aber der gescheiterte Theil, der auf eine gemässigte aber wachsame Censur anträgt, über denjenigen überwieget, der gar alles frei haben will, so hoffe ich, wird alles gut ausfallen.“ 567—568. l.

referáló hangot és eleven tollal, határozott újságírói kvalitásokról tanúskodó stílusban lelkesedik a felvilágosodásért, a vallási türedelemért, a francia alkotmányért, majd a kilencvenes évek nemzeti megmozdulásáért és hazai tudományos és művelődési mozgalmakért. A francia forradalom eseményeit jól-rosszul leplezett szimpátiával bőven tárgyalja. A magyarországi lapok között e hangnem alkalmazásában a vezető helyet SPIELBERG PÁL latin újságja, az *Ephemerides Budenses* töltötte be.¹¹

Az újságírásnak ez a szabadabb hangja, de főleg a francia forradalom eseményeiről adott bőséges híradások magukra vonták a kormányzat figyelmét és még a II. JÓZSEF halála után rövidesen kiadott, a cenzúrát szigorító rendelet megjelenése előtt¹² a kancellária a bécsi magyar újságok cenzora számára utasítást dolgoz ki.

Az instrukció szerint 1. Az újságok csak olyan híreket tartalmazhatnak, melyeket mindenki tudhat, kerülni kell mindent, ami bizalmatlanságot, félelmet, gyanakvást kelthet. Kiváltképpen tilos az újságírónak a híreket egyéni véleménynyilvánításaival kísérni, mert ez a közönségben, de kivált az egyszerűbb emberekben kedvezőtlen hatást kelthet. 2. A belföldi hírekben kerüljék mindazt, ami a kormány intézkedéseit a közönség szemében kisebbsíthetné, az engedelmességre káros hatással lehetne és csökkenthetné az uralkodó személye iránti tiszteletet. 3. Semmilyen közlemény, mely ellenállásra, nyugtalanságra, lázadásra vezethetne, meg nem tűrhető. Ilyen események nagy óvatossággal kezelendők a parasztság miatt. 4. Az országgyűlésről semmit sem szabad elszietve közölni, de főleg ne merjen az újságíró arról elmélkedni. A feltűnést keltő beszédek ne közöljék, a közölhető beszédek szövegét az országgyűlési naplóból merítsék. 5. Az államvallást sértő híradást közölni nem szabad, általában pedig kerülni kell mindent, ami a felekezetek közötti ellentéteket szítja, törlendő minden kifejezés, mely más nemzetiségekkel szemben megvetést, vagy csak idegenkedést fejez ki. 6. Más országok forradalmairól, de kiváltképpen a németalföldi zavargásokról csak a *Wiener Zeitung* híreit szabad közölni. Az 1790. augusztus 21-én kelt rezolúció még megtoldja a szabályzatot azzal, hogy az újságíró, aki cenzúrázatlan mellékletet ad lapjához, a lap kiadási jogát elveszíti.¹³

¹¹ Az újságok franciaországi híreiről ld. ECKHARDT SÁNDOR: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, 1924, 100—110. l.

¹² SASHEGYI i. m. 10. l.

¹³ Wien, Staatsarchiv, St. R. 1790 : 2513, Orsz. Levéltár, Kanc. 1790 : 11.224. A magyarországi hírlapok számára kiadatott Helytt. 1791 : 15.291.

Az instrukció keletkezéstörténete magában véve is adalék a hírlapok hangjának irányításához. A bécsi magyar újságok cenzúráját a magyar kancellária látta el, nevezetesen PÁSZTHORY tanácsos, az irodalmi ügyek referense. A németalföldi eseményekről közölt hírek az államtanács véleménye szerint nem voltak elég szigorúan megválogatva, amiért a cenzort tették felelőssé. A kancellária válaszában védelmezte PÁSZTHORYT, mire IZDENCZY, az államtanács magyar ügyeinek referense votumához mellékelte a *Magyar Kurir* 1790. március 23-i számát, azon állításának bizonyítására, hogy a magyar újságokban olyan tárgyakról írhatnak, melyek közlése nem közömbös. A szám kifogásolt közleménye egy költemény: „Egy igaz Magyarországi Hazafinak Társaihoz való Intései“, melynek már kezdő sorai érthetővé teszik, hogy PÁSZTHORYT az államtanácsosok votumai nyíltan vagy burkoltan a nemesi mozgalommal való szimpátiával vádolják:

„Magyar! hajnal hasad; de meg nem virradt még:
Hát estvig ki tudja, millyen lezzen az Ég!
Sok napnak víg vólt már hajnala 's felkölte,
Nyugtáig azonban fok keferút tölte.“^{13a}

EGER államtanácsos SZEKERES ATANÁZT, a Studienhofkommissio magyar cenzorát ajánlotta lapjaink cenzori tisztére, mint aki minden pártszellemnek gyanúja felett áll. A királyi rezolúció augusztus 4-én ki is nevezte őt a magyar újságok cenzorává és megbízta a kancelláriát, hogy számára utasítást dolgozzon ki.¹⁴

Az így keletkezett cenzúrautasítás egészében igen szigorú, erősen megköti az újságok külföldi híradásait, azzal, hogy a forradalmakról csak a *Wiener Zeitung* nyomán írhatnak, míg eddig a Bécsben engedélyezett külföldi lapok híreit közölhették. Másrészt kimondja azt az elvet, hogy az újságíró referáljon az eseményekről, de egyéni véleményt ne nyilvánítson. Ez az újra és újra kifejezett szabály azonban, azután, hogy II. JÓZSEF sajtórendelete majd egy évtizedig megengedte a kritikát — legalább a kilencvenes évek elején —, csak pium desiderium maradt.¹⁵

Legszembeötlőbb, hogy maguk a kormányzati tényezők sem gondolkodtak az évtized kezdetén egységesen ebben a kérdésben. Például magának az instrukciónak tárgyalásakor EGER államtanácsos votuma szerint, nem lehet az újságíróknak megtiltani a hírek

^{13a} Magyar Kurir 1790. I. köt. 342. l.

¹⁴ Wien, Staatsarchiv, St. R. 1790:777, 2286.

¹⁵ Ld. ECKHARDT i. munkájában felsorolt példákat.

magyarozását azzal az indokolással, hogy az a közönség alsóbb rétegeiben kedvezőtlen hatást kelthet. Hiszen a káros hatást nem azért gyakorolják, mert ezek az újságíró elmékedései. Ezeknek önmagukban véve kedvező hatásuk is lehetne és akkor kár volna azokat eltiltani. Szerinte minden törlendő, legyen az az újságíró véleménynyilvánítása vagy maga a hír, ami rossz következményekkel járhat. HATZFELD, az államtanács elnöke, még a hírközlő újságírás híve és az instrukció szellemével egyetértve, EGER votumára a következő megjegyzést teszi: „Az újságírók észrevételei nem szükségesek, az ő feladatuk a hírek elbeszélése és nem megítélésük.”¹⁶

EGER javaslatát nem tette magáévá a királyi rezolúció, mégis érdekes dokumentum, hogy 1790-ben az államtanács egyik tagja felveti a gondolatot, hogy az újságírónak az eseményekhez fűzött elmékedései hasznos szolgálatot is tehetnek. Javaslatának hangja megelőzi korát, szellemében erősen emlékeztet az 1810. évi osztrák cenzúrai utasítás sokat idézett mondatára: „Kein Lichtstrahl, er komme, woher er wolle, soll in Hinkunft unbeachtet und unerkannt in der Monarchie bleiben...”¹⁷

Két évvel később gróf SAUER, az alsóausztriai tartomány elnöke 1792. február 24-i felterjesztésében jelentést tesz a magyar újságokról. Szerinte a *Magyar Hírmondó* írói szerény és értelmes emberek, akik semmi tekintetben sem kifogásolhatók, hacsak abban nem, hogy lapjaik igen passzívak és az ország hasznos intézményeiről, az uralkodó atyai gondoskodásáról semmit, vagy csak igen felületesen írnak. A magyar lapokkal kedvező hatást lehetne elérni, ha azok cenzúráját a magyar vagy erdélyi kancellária egy olyan tisztviselőjére bíznák, aki a magyar nyelvben tökéletesen járatos és az uralkodó iránt odaadó buzgalommal viseltetik. Ez el látná az újságírókat baráti tanácsaival és lassan, észrevétlenül rá vezetné őket, hogy a közjó érdekében történő legmagasabb intézkedéseket a közönségnek megfelelően közhírré tegyék.¹⁸ SAUER

¹⁶ Wien, Staatsarchiv, St. R. 1790 : 2513. „Die Ammerkungen des Zeitungschreibers sind so notwendig nicht, ihre Sache ist Neuigkeiten zu erzählen, nicht zu beurtheilen.“

¹⁷ WIESNER ADOLF: Denkwürdigkeiten der oesterreichischen Zensur vom Zeitalter der Reformation bis auf die Gegenwart. Stuttgart, 1847. 213. l.

¹⁸ Orsz. Levéltár, Privatbibliothek fasc. 30. „Meiner unvorgreiflichen Meinung nach dürfte vielleicht diesen Zeitungen eine nützliche Wendung gegeben werden, wenn Eure Majestät... für dienlich erachten sollten sie der Zensur eines der hungarischen Sprache vollkommen mächtigen, seinem Landesfürsten mit Eifer

javaslatából ismét más hang szól. Figyelembe veszi az újság publicitását a közvélemény kedvező befolyásolására a belpolitikai hírek terén és híradásaitól azt várja, hogy a kormányzat intézkedéseit megfelelő beállítással népszerűsítsék.

Ugyanebben az évben KOLOWRAT LIPÓT, az osztrák-cseh kancellár egy Magyarországot is érintő királyi rezolúciót közöl a magyar kancellárral. Az előiratban KOLOWRATnak az örökös tartományok sajtójára vonatkozó javaslatát olvashatjuk, mely szerint az újságírókat buzdítani kellene, hogy „a szabadságról és hasonló agyrémekről szóló hangzatos szavalatok helyett a forradalom következményeit valódi borzalmas alakjukban bemutassák”.¹⁹

A következő évben már az uralkodó kézjegyében olvashatjuk az alábbiakat: „A már fennálló rendeletek értelmében gondosan őrködjének azon, hogy a belföldi újságírók lapjaikban semmi olyant ne említsenek, ami kedvező színben tüntetné fel a francia forradalmat; annál helyesebb volna azonban, ha kéz alatt újságírókat és tudósokat, az örökös tartományokban és azokon kívül, megfelelő jutalmazás biztosítása mellett arra buzdítanának, hogy illendő alkalommal a francia forradalom káros következményeit élénk ábrázolásban bemutassák és ezeket a közleményeket népszerű, mindenkitől könnyen elérhető stílusba öltöztessék.”²⁰

Azt hihetnők, hogy ilyen megnyilatkozások után már csak egy lépés kell a kormány szolgálatában álló sajtó életrehívásához,

ergebenen, bei der hungarischen oder siebenbürgischen Kanzley angestellten Beamten zu unterwerfen, der die Verfasser nach und nach durch seinen freundschaftlichen Rath dahin bringen könnte, das sie selbst unvermerkt zur Verbreitung der für das allgemeine Beste so wohlthätigen landesfürstlichen Anordnungen die Hände bieten.“ 559. lev.

¹⁹ Wien, Staatsarchiv, St. R. 1792 : 5433. Orsz. Levéltár, Kanc. 1792: 14.815. „... statt allen den schallreichen Declamationen von Freiheit und dergleichen Hirngespinsten die Folgen der Revolution in ihrer wahren, grässlichen Gestalt zu zeigen“.

²⁰ Orsz. Levéltár, Kanc. 1793 : 1818, 2607. „... So wie es bereits angeordnet ist, sorgfältig darob gewacht werde, dass von den inländischen Zeitungsschreibern in ihren Zeitungsblättern nichts erwähnt werde, was eine vortheilhafte Beziehung auf die französische Revolution hat; wohl aber würde gut geschehen, wenn unter der Hand, sowohl Zeitungsschreiber, als auch Gelehrte in und ausser den Erblanden durch Zusicherung einer angemessenen Belohnung aufgemuntert werden würden die üblen Folgen der französischen Revolution bei schicksamer Gelegenheit lebhaft darzustellen, und besonders solche in eine populäre, jedermann leicht fassliche Schreibart einzukleiden.“ Kolowrathoz intézett, 1793. január 30-án kelt uralkodói kézjegy, közölve az összes tartományok országos hatóságival. A február 9-én kelt dekrétumot idézi ZENKER ERNST VIKTOR: Geschichte der Wiener Journalistik. Wien—Leipzig, 1892. 90. l.

pedig addig még hosszú évtizedek telnek el. A kormányzat, ha egyes esetekben igénybe is veszi a hírlapok publicitását, magatartása az újságokkal szemben negatív. Így a *Wiener Zeitung* 1799-ben felmerült reformtervezetét sem fogadják el, minthogy ZENKER szerint a kormányzat szinte legyőzhetetlenül irtózott attól, hogy egy újságot a közönség felé mintegy szócsőként felhasználjon.²¹ Sőt a kilencvenes évek elején inkább veszedelmes eszközt láttak a hírlapokban, főként a tartományok, de elsősorban a rendi mozgalom idejét élő Magyarország nyelvén megjelenőkben. Így II. LIPÓT két alkalommal is — 1791. július 26-án és 1792. február 14-én — kézjegyet intéz a magyar kancellárhoz a magyar újságok tartalmának gondos megválogatása tárgyában.²²

A hírlapok kérdésének tárgyalásaiban újra meg újra visszatér az az aggodalom, hogy a magyar lapok az alsóbb néposztályok, így a magyar parasztok kezébe kerülhetnek. Már az 1790-es hírlapcenzúrai utasítás is két helyen visszatér erre a kérdésre. SÁNDOR LIPÓT nádor ismételten foglalkozik a magyar újságok ügyével. 1792. november 19-én kelt FERENC királyhoz intézett levelében megemlíti, hogy helyes gondolkozású emberektől számos panaszt hall a két Bécsben megjelenő magyar újság ellen. Ezek franciaországi híreket közölnek és azokról elmélkednek is. Minthogy a lapok minden parasztnak kezébe juthatnak, akik ezeket mohón olvassák, ennek káros következményei lehetnek, s ezért a lapok külföldi híreinek eltiltását javasolja.²³ Majd 1795. április 16-án a királyhoz intézett memorandumában felhívja az uralkodó figyelmét, hogy az országszerte terjesztett magyar újságok károsaknak tekintendők, mert azok a franciaországi eseményeket, sőt az ott mondott, a népre csábítóan ható beszédeket is közlik, a falusi jegyzők pedig a parasztnak felolvassák az újságokat.²⁴ Memorandumának további részében, javaslatai között újra visszatér erre a kérdésre és azt indítványozza, hogyha nem is tiltják el a magyar újságok megjelenését, utasítsák bizalmasan a kancelláriát, hogy a lapokban csak ártalmatlan belföldi híreket vagy gazdasági közle-

²¹ Zur Geschichte der Wiener Zeitung, 20. l.

²² Orsz. Levéltár, Kanc. 1791 : 9862, 1792 : 1781. Az elsőre a kancellária közli a helytartótanáccsal a bécsi magyar újságok cenzúrai utasításait. Az utóbbinak szövegét közzétette MÁLYUSZ i. m. 82. l.

²³ MÁLYUSZ i. m. 568. l.

²⁴ MÁLYUSZ i. m. 828. l.

ményeket engedélyezzenek. Ezzel az újságok elvesztenék olvasóik érdeklődését és előreláthatólag megszűnnének.²⁵

Ezt a mereven negatív álláspontot, melyet SÁNDOR LIPÓT javaslatában tapasztalunk, nem vezette valami különleges, éppen csak a magyar újságok ellen irányuló elnyomatási szándék, bár ezek tevékenységét a Martinovics-féle összeesküvés idején különleges aggodalommal szemlélték. Ez volt az álláspont akkor minden, a nép kezén forgó nyomtatvánnyal szemben. Olyan csodálatosan egybehangzó, egyforma terminológiával kifejezett javaslatokkal találkozunk, mintha azokat egymásról írták volna le. Így 1792-ben gróf WALLIS, a haditanács elnöke kifogásolja a *Wiener Blättchen* című népies újság egyik-másik hírét, főképen azért, mert a lap olcsósága miatt igen elterjedt. EGER államtanácsos szerint a kormány rendelje el a lapok cenzorainak, hogy a bármely szempontból kifogásolható, megütközést keltő híreket, ha azok mégannyiszor is megjelentek engedélyezett külföldi lapokban, töröljék. Ezek a lapok így hamarosan elvesztik vonzóerejüket és minden különleges intézkedés nélkül megszűnnek.²⁶

Az egyszerűbb néposztályok újságolvasása soká foglalkoztatta a kormányzatot. 1801-ben JÓZSEF nádor is megemlíti az újságolvasó parasztok kérdését az ország hangulatáról szóló előadásában. Szerinte azzal, hogy a falusi korcsmákban az újságokat felolvassák a parasztoknak, azok tanultabbak és gondolkodóbbak lettek, számos olyan fogalmat tettek magukévá, melyekről azelőtt sejtelmük sem volt. Éppen azért az ország nyelvén megjelenő lapok cenzúrájánál különös gondot kell fordítani arra, hogy ártalmas eszmékről olyan módon ne írjanak, hogy azok a parasztokra vonzóerőt gyakorolhassanak. Az előadás egyik véleményezője, KÁROLY főherceg, a haditanács elnöke azt javasolja, hogy egy gazdasági folyóirat alapításával a parasztokat politikai vitatkozások helyett hasznos olvasmányokra lehetne szoktatni.²⁷

A magyar lapokról nemcsak a legmagasabb helyek és hatóságok gondolkodtak így. 1797. augusztus 29-én ZOMBORY ISTVÁN kisvárdai lakos él panasszal a bécsi magyar újságok ellen. Ezek szerinte több kárt, mint hasznot okoznak, mert vitatkozásra adnak alkalmat a háborúról, felvilágosodásról. Ha a lapok hetenként két-

²⁵ MÁLYUSZ i. m. 848. l.

²⁶ Wien, Staatsarchiv, St. R. 1792 : 4366.

²⁷ DOMANOVSKY SÁNDOR: József nádor iratai. Budapest, 1925. I. köt. 405., 416. l.

szer megérkeznek, 5—6, néha 10—12 személy is összegyűlik, olvassák az újságot és mint a panasztevő észrevette, kiabálás és vitatkozás között vallásellenes dolgokról beszélnek és felvilágosítottaknak vallják magukat. Parasztokat is hívnak maguk közé s ezek hajlandóságát a naplopásra és sorsukkal való elégedetlenségre növelik.²⁸

A magyar és magyarországi hírlapok híreit mindezek ellenére sem tiltották be. Kancelláriánk minden ilyen esetben a magyar újságok pártját fogta és hol azzal az indokolással, hogy kínos feltűnést kelthetne, ha a magyar újságokban nem szabadna azt közölni, ami egyéb tartományokban megjelenhet és ez ellen az újságírók jogos panasszal élhetnek, hol pedig annak kifejtésével, hogy Magyarországon oly sokan tartanak külföldi lapokat, melyekből a közönség szélesebb rétegei válogatás nélkül és sokkal kedvezőtlenebb beállításban értesülnének a külföldi eseményekről, sikerült elérnie, hogy előbb a *Wiener Zeitung*, majd általában a Bécsben megjelenő lapok, végül a forradalmi események előrehaladásával újra csak a *Wiener Zeitung* külföldi híreinek közlését engedték azzal a megszorítással, hogy a cenzor belátása szerint még ezekből is törölhet.²⁹ Hogy pedig a közönség kíváncsiságát ne igazsáksá, a kancellária megtiltja az újságoknak, hogy a cenzúrától törölt hírek helyét üresen hagyják.³⁰

Az újságok iránt tanúsított nagy érdeklődés praktikus következményeként könyvelhetjük el SZACSVAY SÁNDORNAK, a *Magyar Kurir* szerkesztésétől 1793 januárjában cenzúra elleni vétség miatt történt elmozdítását,³¹ és ez elég jelentős tény volt arra, hogy I. FERENC a nádornak január 5-i kelettel tudomására hozza, hogy kívánsága szerint a magyar újságíróknak „megnehezítették a dolgát“, minthogy minden figyelmeztetés ellenére sem javult.³² A lap szerkesztését két hónap szünetelés után DECSY SÁMUELRE bízta.

A másik credmény az volt, hogy a király 1792. február 14-i kézjegyre adott válaszában kancelláriánknak alkalma volt kifejtenie, hogy a magyar újságok cenzúrájára semminémű befolyással sem rendelkezik. A magyar lapok cenzora, SEKERES a Directorium in Cameralibus et Publico-Politicis felügyelete alá tartozik

²⁸ Orsz. Levéltár, Kanc. 1797 : 8183.

²⁹ Orsz. Levéltár, Kanc. 1791 : 9862, 1792 : 1781, 1953, 13.997, 14.529.

³⁰ Orsz. Levéltár, Kanc. 1792 : 14.815.

³¹ FERENCZY i. m. 46. l.

³² MÁLYUSZ i. m. 593. l.

s így a kancellária vagy a lapok cenzúráját, vagy SZEKERESRE kiterjedő jogkör megadását kéri. A király, aki SAUER útján is információt kért a magyar újságokról, ennek fennebb ismertetett javaslatára és IZDENCZY véleményezésére a bécsi magyar újságok cenzúráját ismét a kancelláriára bízta.³³

Kancelláriánk álláspontja azonban az idők folyamán megváltozott a magyar lapok kérdésében. A kilencvenes évek nemzeti ébredése idején szívesen állott az újságírók pártjára, akikben a magyar művelődés és pallérozódás lelkes szószólóit látta, a francia rémuralom idejében azonban, a Martinovics-féle összeesküvés után, másképp ítéli meg a helyzetet. Így 1794-ben a magyar kancellária átír az erdélyinek, hogy míg a *Magyar Hirmondó*ból törölték SAINT JUST beszédét az elkobzott birtokok elosztásáról, addig ez PÁNCZÉL DÁNIEL lapjában, a *Magyar Mercurius*ban — melyet az erdélyi kancellária cenzúrázott — megjelent. Minthogy a *Magyar Mercuriust* Magyarországon is sokan, közöttük egyszerű emberek is olvassák, kéri, hogy a magyar kancelláriától cenzúrázott lapok mintájára a franciaországi híreket a *Wiener Zeitung* nyomán hozzák. Az erdélyi kancellária ezt 1794. április 4-én el is rendeli.³⁴ 1798-ban a *Magyar Hirmondó* íróinak panaszára, hogy a *Magyar Mercurius*ban több olyan hír jelent meg, melyet a magyar kancellária cenzora töröltetett, a kancellár az uralkodóhoz fordul és azzal az indokolással, hogy PÁNCZÉL DÁNIEL lapja Magyarországon is elterjedt, a *Magyar Mercurius* cenzúráját kéri. Az uralkodó a kérést teljesíti. Ez természetesen nem érintette az erdélyi kancelláriának azt a jogát, hogy az erdélyi politikai hírek cenzúráját az összes lapokban ellássa.³⁵

De nemcsak a cenzúra szigorúbb kezeléséből látszik a kancellária álláspontjának megváltozása, hanem abból az irataiban állandóan visszatérő gondolatból is, hogy legjobb lenne, ha magyar újságok általában nem volnának. Így egy névtelen feljelentés tárgyalása alkalmával, mely a magyar újságok forradalmi szelleméről tesz panaszt, a kancellária véleménye szerint kétségen felül áll, hogy legjobb lenne, ha a magyar újságok nem jelennének meg; de eltiltásuk esetében világos lenne, hogy ez intézkedéssel a magyar olvasók elől akarják a külföldi híreket elzárni, ez pedig csak a külföldi újságok iránti érdeklődést fokozná. Gondosan cenzúrá-

³³ Orsz. Levéltár, Privatbibl. Fasc. 30. 559—560. lev., Kanc. 1792 : 1953.

³⁴ Orsz. Levéltár, Kanc. 1794 : 3528, 4377.

³⁵ Orsz. Levéltár, Kanc. 1798 : 713, 2170, 4022.

zott magyar lapokkal azonban a külföldi hírek terjedését korlátok között lehet tartani.³⁶

A *Magyar Hirmondónak* 1803-ban történt megszűnésével kapcsolatban kancelláriánk ismét hangsúlyozza, nagyon kívánatos, hogy magyar újságok ne adassanak ki és a helytartótanáccsal közli abbéli kívánságát, hogy a *Magyar Hirmondó* kiadási jogát senkire se ruházzák át. Ez esetben ugyanis már csak a *Magyar Kurir* jelenik meg és remélhető, hogy idővel talán ez is megszűnik.³⁷

Kancelláriánk minden kínálkozó alkalommal hangsúlyozza, hogy kívánatosnak tartja a politikai hírlapok számának apasztását, így 1799-ben, midőn a helytartótanács jóváhagyásra felterjeszti SCHICKMAYER JAKAB és HANAUER LÖRINC szerződését a budai és pesti német újságok egyesítéséről.³⁸ Mikor pedig 1804-ben a kancellária tudomást szerez arról, hogy a helytartótanács BELNAY Györgynek engedélyt adott az *Ephemerides Statistico-Politicae* kiadására, figyelmezteti a helytartótanácsot, hogy a politikai lapok számának szaporítása nem kívánatos és hogy a jövőben ilyenek engedélyezése mindenkor a legmagasabb helyen kérelmezendő.³⁹ Az újságírókat ez időben a tiltó rendelkezések tömkelege vette körül. Ismételten elrendelik, hogy háborús és külföldi híreket csak a *Wiener Zeitung* nyomán szabad közölni,⁴⁰ majd kiterjesztik ezt a rendelkezést a királyi kinevezésekre és előléptetésekre,⁴¹ intézkednek, hogy hivatalos rendeleteket, ha más újságokban még nem jelentek meg, csak az illetékes hatóság tudtával és jóváhagyásával szabad közölni,⁴² elrendelik, hogy a bécsi magyar újságok az országgyűlésről csak a *Pressburger Zeitung* nyomán írjanak. Hogy azután az átveendő híryanag kifogástalan legyen, a kancellár a nádor intézkedését kéri, hogy a pozsonyi újság a propozíciókat, reprezentációkat és rezolúciókat egész terjedelmükben szóról-szóra közölje, míg a regnicoláris bizottság munkálatait csak kellő válogatással tegye közzé, nehogy az egyszerűbb újságolvasókban hamis reménysegeket ébresszenek.⁴³

³⁶ Orsz. Levéltár, Kanc. 1798 : 7236.

³⁷ Orsz. Levéltár, Kanc. 1802 : 11.167.

³⁸ Orsz. Levéltár, Kanc. 1799 : 10.067, 10.068, 11.118.

³⁹ Orsz. Levéltár, Kanc. 1804 : 570, 2952.

⁴⁰ Orsz. Levéltár, Kanc. 1798 : 5009, 5359.

⁴¹ Orsz. Levéltár, Kanc. 1802 : 2141.

⁴² Orsz. Levéltár, Kanc. 1799 : 12.201.

⁴³ Orsz. Levéltár, Kanc. 1802 : 5782.

Ha még ehhez hozzászámítjuk, hogy a bécsi újságokban a magyarországi politikai jellegű híreket a magyar,⁴⁴ és az erdélyieket az erdélyi kancellárián vizsgálták felül,⁴⁵ az újságíróknak valóban kellő körültekintéssel kellett szerkesztenie lapját, ha a magasabb hatóságok tetszését meg akarta nyerni.

Újságíróinkra és lapjainak cenzoraira mégis csak úgy záporoztak a megintések.⁴⁶ Ezek sorából kiemelkedik a kancellária 1804. szeptember 4-i szigorú hangú figyelmeztetése DECSY SÁMUELhez és PÁNCZÉL DÁNIELhez, a *Magyar Kurir* akkori szerkesztőjéhez, hogy külpolitikai híreket kizárólag csak a *Wiener Zeitung* nyomán merjenek közreadni. A megintésre az udvari rendőrség elnökének, báró SUMERAUNAK az évi augusztus 24-én kelt, a kancellárhoz intézett átirata adott alkalmat. A jegyzék érdekes adalék ahhoz, hogyan ítélte meg az örökös tartományok legmagasabb cenzúrai hatósága a *Magyar Kurirt* DECSY és PÁNCZÉL szerkesztésében, melyről FERENCZY így emlékezik meg: „Szerkesztői működésük igazi nap-számos munkává süllyedt, melynek alig van valami történeti becse...“⁴⁷ Az udvari rendőrség nem így gondolkozott. A jegyzék bevezető soraiban hivatkozik az uralkodó ismételt és legújabbán is nyilvánított óhajára, hogy a belföldi újságok a Franciaország és Anglia között kitört háború híreit, mint minden egyéb kül- és belföldi hírt minden hozzáadás és egyszerűbb embereket félrevezető, időszerűtlen „raisonnement“ nélkül közöljék és mindent gondosan elkerüljenek, ami az egyik vagy másik nemzet iránt részrehajlást idézhetne elő, vagy ilyet táplálhatna. SUMERAU kötelességének érzi a kancellár tudomására hozni, hogy a kancelláriától cenzúrázott *Magyar Kurir* semmiképp sincs a megkívánt szellemben írva. Megtalálhatók benne mindazok a szenvedélyesen részrehajló cikkek, melyeket a hadviselő hatalmak, elsősorban Franciaország adnak

⁴⁴ WERTHEIMER EDE: A magyarországi cenzúra történelméhez. Századok 1898. 295. l. Hogy a kancellária vizsgáljon felül minden olyan kiadványt, mely közvetve vagy közvetlenül a magyar közjoggal foglalkozik, már II. József elrendelte. Wien, Staatsarchiv, St. R. 1782 : 1694. A kancellária a magyar politikai vonatkozású cikkek cenzúrájára számot is tartott. Orsz. Levéltár, Kanc. 1792 : 6082. sz. a. kancelláriánk kéri az osztrák-cseh kancelláriát, utasítsa a Wiener Zeitung cenzorát, hogy a magyar tárgyú cikkeket mutassa be. Legutóbb a nevezett újság 44. számában volt egy cikk, melyet a kancelláriának nem mutattak be

⁴⁵ Orsz. Levéltár, Kanc. 1793 : 1970.

⁴⁶ Orsz. Levéltár, Kanc. 1794 : 3528, 1796 : 2311, 1798 : 5244, 5625, 5786, 5788, 5920, 6138, 6139, 6799, 9343, 11.375 stb.

⁴⁷ I. m. 49. l.

közre. „Ez a magyar újság csupán Franciaországért lélekzik és az egyik fél iránt olyan nyilvánvaló részrehajlást mutat, hogy a magyar olvasók lelkét feltüzeli és a legmagasabb akarattal ellenkező pártszellemmel telíti.“ Végül kéri az újságíró és a cenzor megintését.⁴⁸ Az ilyen hangú átirat bizonyára nem befolyásolta kancelláriánkat olyan irányban, hogy amúgy is negatív álláspontját a politikai hírlapokkal szemben feladja, és érthetővé teszi, hogy KULTSÁR ISTVÁN lapjától, a *Hazai Tudósításoktól* két éven át megtagadta a külföldi hírek közlését.⁴⁹ KULTSÁR 1806-ban indult újságjával, azután hosszú időre le is zárul a Magyarországon engedélyezett politikai lapok sora, csupán tudományos, ismeretterjesztő, hirdetési és gazdasági újságok keletkeztek elég szép számban.

Míg a magyar legmagasabb hatóságok, a kancellária és ennek rendeletére a helytartótanács a politikai lapokkal szemben — több mint két évtizeden át — mereven elutasító álláspontra helyezkedtek, az osztrák hatóságok egészen más magatartást tanúsítottak. Kitűnik ez az ellentétes álláspont abból a jegyzékváltásból, mely 1804-ben a magyar kancellária és az udvari rendőrség között folyt le. A kancellár az udvari rendőrség elnökéhez fordult, hogy kapott-e ROSENMANN ISTVÁN udvari ágens, Bécsben megjelenendő, *Europa* című, latinnyelvű lap kiadására, melyet Magyarországon is hirdetett, szabályszerű engedélyt. A kancellária szükségesnek tartja, hogy a kérdésben tájékozódjék, mert az uralkodó szándékainak a politikai lapok számának növelése nem felel meg. Báró SUMERAU válaszában kifejti, hogy az államkancelláriával egyetértve engedélyezte a kérdéses lapot, minthogy az uralkodó a külföldi újságokat jól szerkesztett belföldi lapokkal kívánja ki-szorítani.⁵⁰

A belföldi sajtó feljavításának gondolata, új, jobb színvonalú lapalapítások tervei az idők jele: az európai kormányok Napoleon példáján tanultak, aki a közvélemény irányításában a hírlapírást

⁴⁸ Orsz. Levéltár, Kanc. 1804 : 8831. „Uiberhaupt athmet diese hungarische Zeitung nur für Frankreich und zeigt ein solches öffentliches Hinneigen für die eine Parthey dass die Gemüther ihrer hungarischen Leser nicht anders als erhitzt und wider allerhöchste Willensmeinung mit dem böartigsten Partheygeist eingenommen werden müssen.“

⁴⁹ FERENCZY i. m. 112—115. l.

⁵⁰ Orsz. Levéltár, Kanc. 1804 : 11.990, 12.326. ROSENMANN ISTVÁN magyar származású. 1793-ban a Magyar Kurir folytatásának jogáért folyamodott és a lapot Magyar Nemzeti Újság címen kívánta kiadni. FERENCZY i. m. 47. l.

addig ismeretlen mértékben használta fel.⁵¹ Az osztrák kormány, sőt maga az uralkodó is feladta eddigi merev, elutasító magatartását a hírlapokkal szemben. Ennek a megváltozott felfogásnak érdekes dokumentuma I. FERENC 1805. január 2-án kelt, báró SUMERAUHOZ intézett kézjegye, mely elrendeli, hogy az udvari rendőrség a *Wiener Zeitung* szerkesztésének vezetésébe aktíve folyjon be, a szerkesztést valamely szolgálatában álló, megbízható, kellő ismeretekkel és szükséges tapintattal rendelkező egyénre bízva, továbbá, hogy az államkancelláriával egyetértésben kidolgozott tervek szerint az újságot tartalmilag a kornak és a politikai helyzetnek megfelelő színvonalra emelje. Az uralkodó annak a reményének is kifejezést ad, hogy a *Wiener Zeitung* színvonalának emelkedésével a tartományok sajtója is tartalmilag javulni fog.⁵² A kormányzat sajtópolitikai felfogásának átalakításában kétségtelenül része volt az ez években követségi szolgálatot teljesítő METTERNICHNEK, aki a közvéleménynek a sajtó útján történő irányítását hosszú politikai pályája folyamán mindenkor szem előtt tartotta. Ebben az időben is követi jelentéseiben, állandóan sürgette az aktívabb sajtópolitikát. „A közvéleményt lekicsinyelni ugyanannyi, mint erkölcsi alapelveket megvetni“ ... a közvéleményre „egész különleges gondot kell fordítani, kitartással és következetesen ápolni kell azt.“ „Az utókor alig fogja elhinni, hogy mi a hallgatást ellenfeleink hangoskodásával szemben hatékony fegyvernek tekinthettük, még hozzá a sok beszéd korában.“ Ismert idézetek ezek METTERNICHNEK STADIONHOZ intézett egyik jelentéséből.⁵³

A sokat tervezett sajtópolitika is csak az ő 1809. évi hazatérése után valósult meg, elsősorban az európai színvonalú és publicisztikai szempontból a maga korában igazán kiváló *Österreichischer Beobachter* életrehívásával, majd a *Wiener Zeitung* 1812-ben végrehajtott reformjával.⁵⁴ Hatott-e az osztrák sajtó fellendülése a magyar hírlapokra? Hírszolgálatban bizonyára, hiszen a *Wiener Zeitung* továbbra is a könyvmatos szerepét játszotta a tartományok sajtójában. Publicisztikai szempontból azonban már az itt tárgyalt korra is állnak SZALAY LÁSZLÓ szavai: „Mi, kik a legújabb

⁵¹ ZENKER i. m. 100. l. — BAUER WILHELM: Die öffentliche Meinung und ihre geschichtlichen Grundlagen. Tübingen, 1914, 291. l. — GROTH OTTO: Die Zeitung. Mannheim—Berlin, 1929, Bd. II. 40—60. l.

⁵² Zur Geschichte der Wiener Zeitung 21. l.

⁵³ SRBIK HEINRICH von: Metternich der Staatsmann und Mensch. München, 1925. Bd. I. 517. l. — Zur Geschichte der Wiener Zeitung 22—23. l.

⁵⁴ ZENKER E. V. i. m. 100—106. l. — GROTH i. m. 85—89. l.

nemzedékhez nem tartozunk, kik serdülő korunkban nem Kossuth lapjait olvastuk, hanem Kultsáréit és Mártonéit, bizony nem ezekből ...merítgettük publicisztikai ismereteinket."⁵⁵

Ha ennek a kétségtelenül igaz megállapításnak magyarázatát keressük, akkor mindenekelőtt a még érvényben lévő 1790. évi hírlapcenzurái utasításra kell emlékeztetnünk, mely az események kommentálását, az újságíró egyéni véleménynyilvánítását megtiltotta. Hírlapjaink politikai részükben a XIX. század első évtizedeiben is megmaradtak a megkívánt referáló hang mellett. A magyar politikai kérdéseknek az *Österreichischer Beobachter* mintájára készült publicisztikai taglalása egyetlen cenzor imprimaturját sem kapta volna meg, bármilyen szabadosnak tartotta is az udvari rendőrség a magyarországi cenzurái viszonyokat.⁵⁶ Másrésztől egy gyors néhány év leforgása alatt létrehívott fejlődés ekkor csakis a kormányzat teljes támogatása mellett képzelhető el. A magyar központi hatóságoktól pedig mi sem állott távolabb, mint a politikai sajtó aktív támogatása. Hírlapjaink érdeklődése így — mint azt HENRI BERR az újságok életében elnyomatásuk idején törvényszerűnek mondja⁵⁷ — a kor aktuális kultúrkérdései felé fordul és hírlapíróink lelkesen felkarolják a magyar nyelvvel, az irodalom, a színjátszás, a Magyar Tudós Társaság kérdését és e téren töltik be a nemzeti közvélemény irányításának feladatát.

GORIUPP ALISZ.

⁵⁵ CONCHA GYÖZŐ: A kilencvenes évek reformeszmei. Budapest, 1885. 70. l.

⁵⁶ Ld. WERTHEIMER idézett cikkét.

⁵⁷ WEILL GEORGES: Le journal. Paris, 1934. XVI. l.